

ЮВІЛЕЇ, ПОСТАТІ, ПОДІЇ

ГЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЮ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА – 30 РОКІВ!

ДЕМ'ЯНЧУК П., СИВИЙ М., СВИНКО Й.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті висвітлено історію створення геологічного музею, подано коротку характеристику кожного з семи його відділів, найважливіших зразків мінералів, гірських порід та викопних решток організмів. Наголошено про важливість геологічного музею як одного з джерел збагачення студентів та учнів знаннями про рідний край, виховання любові до нього, суттєвості педагогічної ролі в естетичному, моральному, екологічному та патріотичному вихованні молоді.

Ключові слова: геологічний музей, мінерали, гірські породи, викопні рештки організмів

Цього року виповнюється 30 років з часу створення геологічного музею географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Він створений у 1991 році і є ровесником незалежної України. Музей має свій Статут, Положення, інвентарну книгу, книгу обліку відвідувань, план роботи тощо. Профіль музею освітній, про що засвідчує «Свідоцтво», видане Управлінням освіти Тернопільської обласної державної адміністрації №27/19-27 від 7.11.2001 р.

Основою для створення музею послужили зразки мінералів, гірських порід та скам'янілих решток органічного світу, зібраних проф. Свинком Й. М. упродовж п'ятих десятиріч роботи (починаючи з 1960 р.) в колишньому Кременецькому, а з 1969 року Тернопільському державному педагогічному інституті. Значну допомогу в зборі зразків, особливо рудних мінералів, надали друзі-геологи, що працювали в різних регіонах України та колишнього СРСР (А. Богуцький, Ю. Ляхов, М. Павлунь, В. Харкевич та ін.). Пізніше фонди музею поповнилися оригінальними зразками скам'янілостей (більше десятка зразків), які подарував музею колекціонер-аматор О. Сталений. Колекцію порівняно рідкісних і оригінальних зразків гірських порід – травертинів, зібрано і передано музею О. Волік. Більше 300 видів мушель молюсків, губок і коралів з різних куточків світу подарувала музею любитель-колекціонер Дарія Наконечна. Колекцію зразків гірських порід та залізних руд недавно подарувала музею колишня випускниця університету з Кривого Рогу. Щороку колекційні фонди геологічного музею поповнюються зразками, зібраних студентами географічного факультету під час проходження польових навчальних практик з геології і геоморфології, комплексної далекої маршрутною практики, наукових експедицій.

**Засновник геологічного музею
проф. Й. Свинко**

Зараз фондові матеріали музею нараховують понад 3000 експонатів. Тут є зразки з Поділля, Карпат, Донбасу, Полісся та інших регіонів України, а також з Казахстану, Середньої Азії, Забайкалля, Кавказу, Уралу, Хібінських гір тощо. Є зразки рудних мінералів і гірських порід з Канади (родовище Садбері), вулканічних туфів і застиглої лави з Італії (вулкан Везувій), мармуру з Греції та ін.

До 1977 року зібрані експонати зберігалися в основному в кабінеті геології у спеціальних скляних шафах, решта – у підсобних приміщеннях кафедри. Після завершення будівництва нового навчального корпусу інституту у 1977 р. і переведення у нього кабінету геології, розпочато підготовку до створення

геологічного музею.

Для експозицій музею було використано центральну рекреацію п'ятого поверху, що розташована поруч з кабінетом геології. Керівництвом інституту було виділено кошти на виготовлення спеціальних шаф з вітринами для експозицій і зберігання зразків. Згодом, професійний художник Олександр Синельников намалював серію картин із зображенням палеоландшафтів та окремих видів рослин і тварин, що населяли наш край в геологічному минулому. За основу виготовлення і опису картин взято книгу чеських вчених Й. Августі та З. Буріана «По путям развития жизни» (1971).

Остаточно музей сформовано у 1991 році, коли було виготовлено і встановлено три таблиці та дванадцять майстерно виготовлених художником картин, що відображають палеоландшафти основних етапів розвитку Землі.

Тепер він займає відповідно обладнану рекреацію площею 68 м². Крім цього, значна частина експонатів, що безпосередньо використовується у навчальному процесі, розміщена у розташованому поруч кабінеті геології площею 34 м², що збільшує загальну площу музею до 102 м².

У музеї є сім відділів: «Історія геологічного розвитку Землі», «Мінерали», «Гірські породи», «Виробне та дорогоцінне каміння», «Корисні копалини», «Травертини», «Викопні органічні рештки».

Інтер'єр музею прикрашають кілька десятків субтропічних і тропічних видів рослин, в т. ч. пальма віком понад 50 років, китайська троянда, більше десятка різних видів кактусів, бегонії, сонсев'єри, драцена духмяна, пандус Вейча, кодіеум, папороті та ін.

Рис. 1. Інтер'єр геологічного музею

Відділ «Історія геологічного розвитку Землі» представлений серією картин, на яких зображені панорами палеоландшафтів основних геологічних етапів розвитку Землі. На більшості з них показано ті види рослин і тварин, які були характерними для тієї чи іншої геологічної епохи на території Поділля, і рештки яких знайдено на теренах краю у викопному стані.

У відділі «Мінерали» експонуються зразки мінералів, які вивчаються в університетському курсі геології для студентів географічних та хіміко-біологічних спеціальностей. Вони розміщені у семи вітринах з шафами, що розташовані у першій половині зали.

Вітрина 1. У ній експонуються основні форми кристалів мінералів та їх агрегатів (друзи, дендрити, конкреції, жєоди та ін.). Тут є добре сформовані монокристали кварцу (гірського кришталю, моріону), гранату, турмаліну, піриту, самородної сірки, галіту, циркону, целестину та ін. Серед мінеральних агрегатів найефектнішими є: друзи кальциту, самородної сірки, кам'яної солі, целестину, галеніту, а також конкреції фосфориту і марказиту. Рідкісним утворенням є друза кам'яної солі, сформована на дошці, знайдена в озокеритовій шахті в м. Бориславі. Оригінальними є друза медово-жовтих кристалів кальциту з с. Обич Кременецького району та друза піщанистого кальциту з с. Залісці цього ж району. Привертають до себе увагу «гіпсові троянди», привезені з узбережжя Азовського моря та «троянда» арагоніту («пустельна троянда») з Алжиру, яскраво-жовта друза самородної сірки з Нового Роздолу, щітка аметисту та ін. Поряд з першою вітриною на окремій підставці експонується велика конкреція сірого дрібнозернистого пісковика вагою близько 100 кг, покрита кристалами піщанистого кальциту – унікальний зразок, що немає собі рівних у жодному з відомих мінералогічних музеїв України. Подібні кристали піщанистого кальциту виявлені лише у трьох місцях світу (у Франції біля м. Фонтенбло, США і в нас - біля Шумська). У літературі вони відомі ще під назвою фонтенбловські пісковики від міста Фонтенбло, де вперше були знайдені.

У наступних шести вітринах з шафами, розташованими зліва вздовж стіни, зразки мінералів розміщені згідно з класифікацією, за якою вони вивчаються на лабораторних заняттях з геології, починаючи з типу простих сполук і закінчуючи силікатами.

Вітрина 2. Прості сполуки і сульфіді (сполуки металів з сіркою). Тут виставлені прості сполуки (графіт, сірка, золото в породі у вигляді ледве помітних тонких прожилків), сульфіді (сфалерит, пірит, халькопірит, арсенопірит з Забайкалля; пентландит, халькопірит, антимоніт з Норильська; молібденіт з Центрального Казахстану; пірит і вісмут з Уралу; кіновар з Микитівки у Донбасі; марказит з Кременця).

Вітрина 3. Галоїди. Це сполуки різних елементів з хлором, йодом, бромом і фтором. Вітрина привертає увагу різнобарвними зразками флюориту з Забайкалля; кам'яної і калійної солей з Прикарпаття (Калуш, Стебник) та Закарпаття (Солотвино).

Вітрина 4. Оксиди і гідроксиди. У вітрині експонуються: друза кварцу, уламки кристалів гірського кришталю і моріону, опалу, гематиту, магнетиту, титаномагнетиту, ільменіту, хроміту, піролюзиту, бокситу з Уралу; халцедону із Забайкалля; вольфрамиту з Центрального Казахстану; смугастого гематиту з Кривого Рогу та рожево-червоного родоніту із Забайкалля.

Вітрина 5. Карбонати і сульфати. У вітрині експонуються зразки карбонатів (кальциту, магнезиту, доломіту, сидериту, малахіту і азуриту) та сульфатів (гіпсу, ангідриту, бариту і целестину). На верхній полиці вітрини милують око дрібні жовтуваті кристали кальциту з с. Лучка, що утворюють скупчення у вигляді щіток, великі видовжені кристали з с. Жуків та уламки великих кристалів з добре вираженою спайністю з Кара-Дагу. Нижче розміщені малахіт з Уралу та малахіт з азуритом із Забайкалля. Відомі родовища малахіту на Уралі вже вичерпані і такі зразки можна побачити лише у музеях.

Вітрина 6. Фосфати і силікати. У вітрині виставлені зразки фосфоритів з Придністер'я у вигляді кулястих конкрецій, темно-зеленого апатиту у вигляді дрібнозернистого агрегату з Хібін. Нижче демонструються характерні зразки з групи силікатів: ортоклаз з Уралу та Новограда-Волинського Житомирської області, каолін з Вінницької області, кристали берилу в породі, нефелін, благородний тальк з Уралу, нефрит з Алтаю, шпінель з Паміру. Нижню частину вітрини займають великі зразки мусковіту з Кольського півострова, біотиту, егірину в породі та азбесту з Уралу.

Вітрина 7. У ній експонується коштовне та напівкоштовне каміння (самоцвіти): гарні смугасті уральські яшми, прозорі кристали гірського кришталю, друзи фіолетового аметисту, жовтого цитрину, темного моріону; відполіровані зразки опалу, агату, халцедону та ін. Привертають увагу сувеніри з відполірованих зразків амазоніту, лазуриту, чароїту та необроблені кусочки медово-жовтого бурштину з Полісся і Балтії.

У наступних трьох вітринах (відділ «Корисні копалини») експонуються зразки деяких корисних копалин України.

Вітрина 8. На її полицях розміщені зразки залізних руд з Криворізького залізорудного басейну (кварцит магнетитовий і магнетитово-гематитовий) та вмшуючих порід (кварцити, амфіболіти, талькові і хлоритові сланці). На нижній полиці демонструється зразок рудоносного керну, одержаний зі свердловини, пробуреної на одному з родовищ басейну.

На одній з полиць цієї вітрини експонуються також зразки вулканічних туфів різного кольору і кусок вулканічного скла, привезених з Єревана, а також чорний вулканічний туф і кусок застиглої лави з діючого вулкана Везувій біля Неаполя в Італії.

Вітрина 9. Тут експонуються калійні солі з Калуського родовища Івано-Франківської області: сильвін, сильвініт, каїніт, лангбейніт та інші солі. На кольорових світлинах, розміщених у верхній частині вітрини, показано як ведеться розробка солей на родовищі.

Вітрина 10. На полицях цієї вітрини показано зразки мінеральної сировини для чорної і кольорової металургії у такому обсязі, як вона вивчається за шкільною програмою. Зокрема: магнетит, гематит, лімоніт, магнезит і доломіт (для чорної металургії) та галеніт, халькопірит, боксит, молібденіт, піролюзит (для кольорової металургії).

Гірські породи Тернопільської області експонуються у чотирьох вітринах і розміщені у віковій послідовності від найдавніших силурійських, що виходять на поверхню в межах області, до наймолодших - четвертинних. Тут є можливість побачити всі основні різновиди осадових гірських порід, що беруть участь в геологічній будові території краю.

Вітрина 11. На верхній полиці вітрини виставлено голубувато-сірий вапняк та жовтуватого-сірий доломітизований вапняк з добре вираженою верстуватістю. Вони виходять на поверхню на лівому березі Дністра біля сіл Трубчин та Дзвенигород, а також у нижній частині долини Збруча. На решті полиць розміщені зразки нижньодевонських червоних пісковиків та аргілітів з околиць с. Лучка. На деяких з них є скупчення дрібних кристалів кальциту (щітки), що утворились інфільтраційним способом на стінках тріщин у пісковиках.

Середній девон представлений зразком темно-сірого щільного доломіту з с. Коржова.

Типовими представниками юрських відкладів є вапняки і конгломерати з околиць с. Устя Зелене.

З відкладів крейдової системи є вапняк з рештками голок і панцерів морських їжаків (нижня крейда) з околиць с. Касперівці, біла писальна крейда з околиць м. Кременця та білий крейдоподібний мергель з околиць м. Бережани.

Вітрина 12. У цій вітрині є декілька конкрецій сірого і чорного кременю з рештками добре збережених молосків та різних видів морських їжаків. На нижній полиці експонуються дуже рідкісні

проблематичні жовто-бурі крем'яні утворення, що нагадують собою коріння і стебла невідомих рослин. Вони знайдені у крейдових відкладах біля м. Кременця.

Вітрина 13. Неогенові відклади. У музеї експонуються літотамнієві, черепашкові, коралові, серпулові, оолітові та детритові вапняки; кварцові піски і пісковики, кілька різновидів гіпсів (сірий дрібнозернистий, жовто-бурий крупнокристалічний, пластинчастий та прозорі кристали вторинного – «маріїне скло») і голубувато-сіра глина.

Вітрина 14. Четвертинні відклади у експозиції музею представлені лесоподібними суглинками, річковим кварцовим піском, гравієм, галькою, торфом і травертинами. Всі вони нагромаджувалися в континентальних умовах. У цій же вітрині експонуються кості, зуб і уламок бивня мамонта та кам'яні знаряддя праці людей кам'яної доби (сокири, скребки, відщепи, нуклеуси тощо).

Вітрина 15. В ній експонуються зразки відполірованих облицювальних матеріалів (плиток), виготовлених з порід різних генетичних типів: магматичних (граніт, габро, базальт, лабрадорит), метаморфічних (мармур, кварцит) та осадових (вапняки і травертини). Тут можна побачити гарні рожеві і сірі граніти, темно-сірі та чорні габро й лабрадорити з Житомирщини; базальти з Рівненщини; білі, сірі, рожеві і смугасті мармури із Закарпаття; вапняки, доломіти і травертини з Тернопільщини.

У відділі «Викопні органічні рештки» представлені скам'янілі рештки та відбитки тваринних і рослинних організмів з різних геологічних епох, які розміщені у чотирьох скляних шафах.

Вітрина 16. На ній виставлено зразки різних видів безхребетних тварин, переважно моллюсків, брахіопод, морських лілій і частково коралів з морських відкладів різного віку, що виходять на поверхню на території Тернопільської області. Особливо є багато черепашок різних видів двостулкових і черевоногих моллюсків з неогенових відкладів Яру Жаб'як. У цій же вітрині є рештки морської фауни з силурійських, девонських та крейдових відкладів з різних районів Поділля.

Вітрина 17. У скляній шафі, що розташована посередині другої половини зали, експонуються переважно великі зразки решток морських безхребетних тварин. Серед них: відбиток на крейді черепашки іноцерамуса розміром до 30 см у поперечнику, внутрішні ядра спіральні закручених черепашок головоногих моллюсків (амонітів) діаметром 30, 18 і 8 см, відбиток змійки на пісковіку з Карпат, членики стебел морських лілій і коралів з Придністер'я. На верхній і середній полицях у цій же шафі представлені добре збережені панцери морських їжаків з крейдових відкладів околиць Кременця та Каменя-Каширського. Тут же є унікальні зразки з добре вираженими відбитками листків кам'яновугільних папоротей та відбиток кори стовбура лепідодендрона з Донецького басейну, а також рештки стебел псилофітів із силурійських відкладів Придністер'я.

Вітрини 18-19. У двох скляних шафах розташованих вздовж стіни музею експонуються зуби і уламки костей дорослого мамонта з Кременеччини, великі уламки ядер головоногих моллюсків з нижньодевонських відкладів околиць м. Чорткова, зуби акули з неогенових відкладів Німеччини, відбиток скелета морської риби з неогенових відкладів с. Доброводи, ряд зразків трилобітів і ракоскорпіонів з силурійських відкладів Придністер'я та низка інших унікальних зразків скам'янілостей давно вимерлих морських організмів нашого краю.

Вітрина 20. Тут експонуються зразки травертинів – надзвичайно цікавих у пізнавальному та науковому відношеннях карбонатних осадових порід. У них часто трапляються відбитки листя рослин, черепашки наземних моллюсків.

Частина експонатів (переважно великих зразків) виставлена на окремих дерев'яних підставках, зокрема: декілька великих конкрецій з кристалами піщанистого кальциту (одна з них вагою до 100 кг), друза гіпсу, жеода з дрібними кристалами прозорого кальциту, уламки стовбурів скам'янілих дерев, гранітні валуни з льодовикових відкладів Волині тощо.

Фондові матеріали музею слугують основою для написання наукових робіт. Так, зокрема, захищено одну кандидатську роботу (О. Волік), дві магістерські та декілька курсових робіт. Крім цього, співробітниками кафедри опубліковано кілька статей та серію науково-популярних книг, зокрема: «Цікава геологія Тернопілля» (2017), «Цікава палеонтологія Тернопілля» (2018), «Геологія та рідкісні мінеральні утворення Тернопільської області» (2019) та інші.

Зразки мінералів, гірських порід та скам'янілих решток органічного світу широко застосовуються в навчальному процесі. Викладачами кафедри сформовано тематичні колекції мінералів, гірських порід (магматичних, метаморфічних і осадових) та викопних решток організмів для проведення лабораторних занять з «Геології», «Геології з основами геоморфології», «Геології з основами палеонтології» та практичних занять з «Основ музейної та екскурсійної справи».

Поповнення експозиційного та фондового матеріалу музею здійснюється за рахунок виїзних польових практик в Карпатський регіон, Придністер'я, Приазов'я, Причорномор'я, в Крим (до 2014 р.).

В останні роки нами налагоджено тісну співпрацю з краєзнавчим музеєм Тернополя та школами області, яким періодично передаються зразки порід та скам'янілостей органічного світу, зібраних під час проходження польових практик.

Рис. 2. Під час екскурсій в геологічному музеї

Щорічно геологічний музей відвідують сотні студентів вищих навчальних закладів, учнів шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій міста Тернополя і області, учасники наукових конференцій, семінарів та численні гості університету з України та зарубіжжя. В музеї на постійній основі проводяться оглядові та тематичні екскурсії для школярів: «Розвиток органічного світу», «Речовинний склад земної кори», «Корисні копалини України і Тернопільської області», «Чарівний світ мінералів», заняття для слухачів Малої Академії. При музеї працює геологічний гурток, члени якого працюють над визначенням та систематизацією зразків, створенням електронного каталогу.

Геологічний музей став одним з джерел збагачення студентів та учнів знаннями про рідний край, виховання любові до нього. Він відіграє суттєву педагогічну роль в естетичному, моральному, екологічному і чи не найбільшу – в патріотичному вихованні молоді.

Геологічний музей географічного факультету є однією з форм пропаганди краєзнавчих знань. Він містить сотні зразків мінералів, гірських порід і викопної фауни та флори, зібраних власне на території Тернопільської області. Серед них є унікальні зразки кристалів кальциту, які зустрічаються лише у 3-4-х місцях світу, низка різновидів гіпсів із знаменитих Подільських печер, добре збережені рештки викопної фауни і флори з різних періодів історії Землі тощо. Ці природні утворення нікого не залишають байдужим. У процесі їх вивчення у студентів не лише формуються глибокі знання, а й естетичні смаки, інтерес до пошуків, досліджень і любов до прекрасного.

Наш багаторічний досвід роботи переконує, що добре поставлена навчально-просвітницька та профорієнтаційна робота не лише сприяє зацікавленості у школярів до геології та при виборі професії у майбутньому, а й суттєво розширює їхній світогляд, збуджує в них любов до рідного краю, сприяє патріотичному вихованню, що так необхідно для розвитку незалежної української держави на сучасному етапі.

Література:

1. Свинко Й. Геологічний музей географічного факультету // Збірник матеріалів наради-семінару керівників музеїв при закладах освіти Тернопільської області. Тернопіль, 2000. С. 30-37.
3. Свинко Й., Дем'янчук П. Геологічний музей: путівник. Тернопіль, 2012. 52 с.
4. Свинко Й. М., Дем'янчук П. М. Геологічний музей Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка як осередок навчання та виховання студентської і учнівської молоді // Збірник праць ТО НТШ. Том 8: Музеї Тернопільщини. Тернопіль: Терно-граф, 2013. С. 433-446.